

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Autor wystawy: Jacek Persa
Koncepcja plastyczna serii: Aleksandra Kaiper-Miszulowicz
Recenzenci: prof. dr hab. Filip Musiał, dr Paweł Skubisz
Redakcja i korekta: Inga Jaworska-Róg
Projekt graficzny: Katarzyna Dinwebel

Przygotowując wystawę, daliśmy wszelkich starań, ale pomimo poszukiwań nie udało się nam dotrzeć do wszystkich autorów zamieszczonych fotografii oraz właścicieli praw majątkowych. Będziemy wdzięczni za wszelką pomoc w ustaleniu autorstwa tych zdjęć oraz w dotarciu do aktualnych właścicieli praw majątkowych w celu uregulowania stosownego wynagrodzenia z tytułu ich wykorzystania na wystawie.

ARMIA KRAJOWA

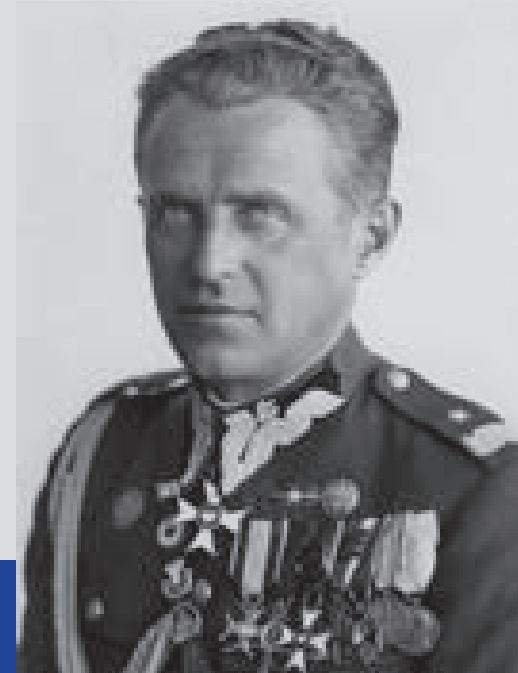
SŁUŻBA ZWYCIĘSTWU POLSKI – ZWIĄZEK WALKI ZBROJNEJ – ARMIA KRAJOWA

27 września 1939 r. z inicjatywy gen. Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza utworzono organizację wojskową Służbę Zwycięstwu Polski (SZP), powstałą w obliczu klęski militarnej wojsk polskich, walczących z dwoma wrogami: wojskami niemieckimi od 1 września 1939 r. oraz Armią Czerwoną od 17 września 1939 r. Zadaniem SZP było prowadzenie walki konspiracyjnej na terenie II Rzeczypospolitej okupowanej przez Niemcy i ZSRS.

13 listopada 1939 r. w miejsce SZP powołano Związek Walki Zbrojnej, organizację podporządkowaną Naczelnemu Wodzowi gen. Władysławowi Sikorskiemu i rządowi na uchodźstwie. Komendantem ZWZ został gen. Kazimierz Sosnkowski. 18 czerwca 1940 r. komendantem ZWZ i zarazem dowódcą Sił Zbrojnych w Kraju mianowano gen. Stefana Roweckiego „Grotą”.

ZWZ został przeobrażony w powołaną 14 lutego 1942 r. Armię Krajową (AK), która miała pełnić funkcję armii polskiej w konspiracji, podporządkowanej znajdującym się w Londynie strukturom polskiej władzy wojskowej i politycznej. ZWZ-AK podejmował walkę konspiracyjną w różnych formach, w tym działania partyzanckie. Głównym jego celem było przygotowanie i przeprowadzenie powstania powszechnego na okupowanych ziemiach polskich.

AK dowodzili kolejno: gen. Stefan Rowecki „Grot”, aresztowany przez Gestapo 30 czerwca 1943 r., gen. Tadeusz Komorowski „Bór”, a po upadku Powstania Warszawskiego gen. Leopold Okulicki „Niedźwiadek”.

General Michał Tokarzewski-Karaszewicz „Torwid”, komendant Służby Zwycięstwu Polski (1939) (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

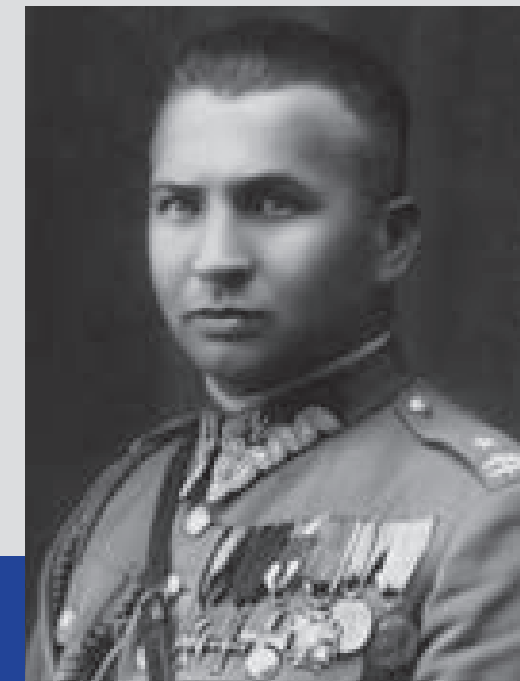
General Kazimierz Sosnkowski „Godziemba”, Komendant Główny ZWZ (1939–1940), zdjęcie z września 1944 r. (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka Karta)

General Stefan Rowecki „Grot”, komendant ZWZ (1940–1942), Komendant Główny AK (1942–1943) (fot. N.N., Studium Polskiej Podziemnej w Londynie, Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

General Tadeusz Komorowski „Bór”, Komendant Główny AK (1943–1944) (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

General Leopold Okulicki „Niedźwiadek”, Komendant Główny AK (1944–1945) (fot. N.N., CAW-WBH)

Przyjmuję cię w szeregi żołnierzy Armii Polskiej walczącej z wrogiem w konspiracji o wyzwolenie Ojczyzny. Twym obowiązkiem będzie walczyć z bronią w ręku. Zwycięstwo będzie twoją nagrodą. Zdrada karana jest śmiercią.

Tekst wypowiedziany przez odbierającego przysięgę Armii Krajowej wg rozkazu gen. Stefana Roweckiego z dnia 12 XII 1942 r.

Przysięga w VII batalionie 77 Pułku Piechoty AK. Pierwszy z lewej tyłem stoi komendant Okręgu AK Nowogródek płk Jan Szulc vel Janusz Prawdzic-Szlaski „Borsuk”, Nowogródzyczna, powiat Szczuczyn, kwiecień 1944 r. (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

AKCJA SCALENIOWA

Podpułkownik Józef Waclaw Rokicki, Komendant Główny NOW, który wraz z prezesem SN Stanisławem Sachą wydał rozkaz scaleniowy z AK i złożył przysięgę na ręce gen. Stefana Roweckiego (fot. N.N., domena publiczna)

Rozbicie Armii Polskiej we wrześniu 1939 r. i przeniesienie struktur polskiej władzy państwowej na uchodźstwo sprzyjało rozproszonemu i samorządowemu powstawaniu organizacji konspiracyjnych, wywodzących się z różnorodnych środowisk społecznych i polityczno-wojskowych. Zadaniem ZWZ-AK było m.in. skoordynowanie działań, a docelowo wchłonięcie różnorodnych grup i środowisk. Już na przełomie 1939 i 1940 r. ZWZ rozpoczął tzw. akcję scaleniową, której celem było podporządkowanie rozproszonych organizacji konspiracyjnych i ich formacji zbrojnych w ramach tworzonych (ponad partyjnymi podziałami) struktur wojska konspiracyjnego.

W latach 1940–1944 strukturom ZWZ-AK podporządkowało się około 200 organizacji, m.in.: Organizacja Orła Białego, Komenda Obrońców Pokoju, Konfederacja Narodu, Gwardia Ludowa WRN (PPS-WRN), Unia (SP), Socjalistyczna Organizacja Bojowa, Tajna Organizacja Polska.

Bataliony Chłopskie (BCh) i Narodowa Organizacja Wojskowa (NOW), niezależne organizacje związane z partiami politycznymi, długo zwlekały z podporządkowaniem się AK. 30 maja 1943 r. podpisano umowę scaleniową z BCh, lecz faktyczne wejście w struktury AK następowało stopniowo i w późniejszym czasie. Decyzja władz Stronnictwa Narodowego z listopada 1943 r. o scaleniu z AK doprowadziła do rozłamu w szeregach NOW, w wyniku czego powstały Narodowe Siły Zbrojne. 7 marca 1944 r. AK podpisała z NSZ umowę scaleniową, której również nie udało się w pełni i skutecznie zrealizować.

Organizacje wojskowe uchylające się od podporządkowania Dowódcy Armii Krajowej nie będą uznane przez Władze Polskie. Udział żołnierzy Armii Krajowej w takich organizacjach jest zakazany [...]

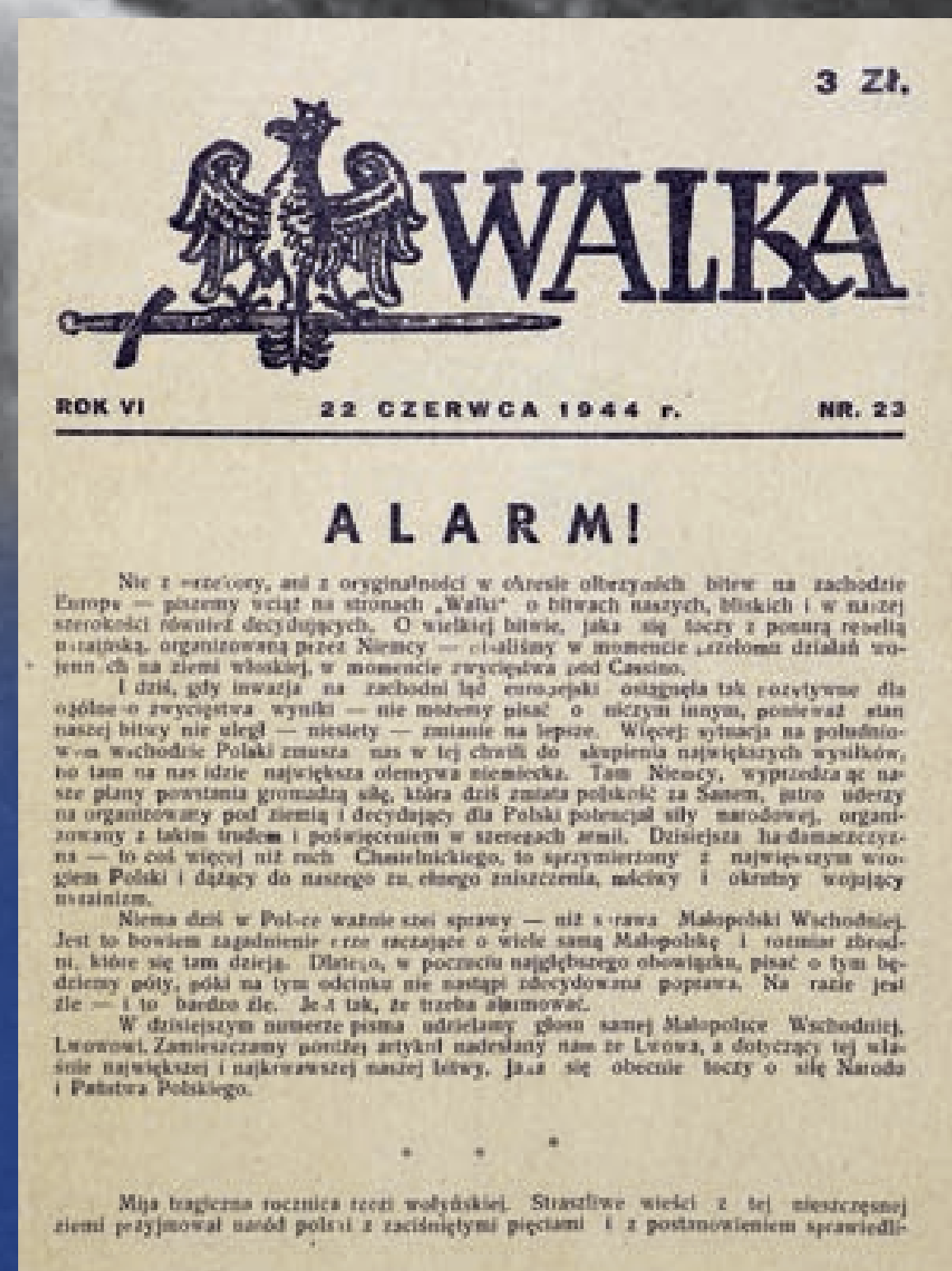
Rozkaz nr 74 dowódcy AK gen. Stefana Roweckiego o scaleniu wysiłków wojskowych w kraju, listopad 1942 r.

Żołnierze BCh z I Batalionu im. Ziemi Podlaskiej w okolicach Rossosza i Kolonii Mokre. W hełmie Franciszek Kraszewski „Szwejk” (fot. N.N., CAW-WBH)

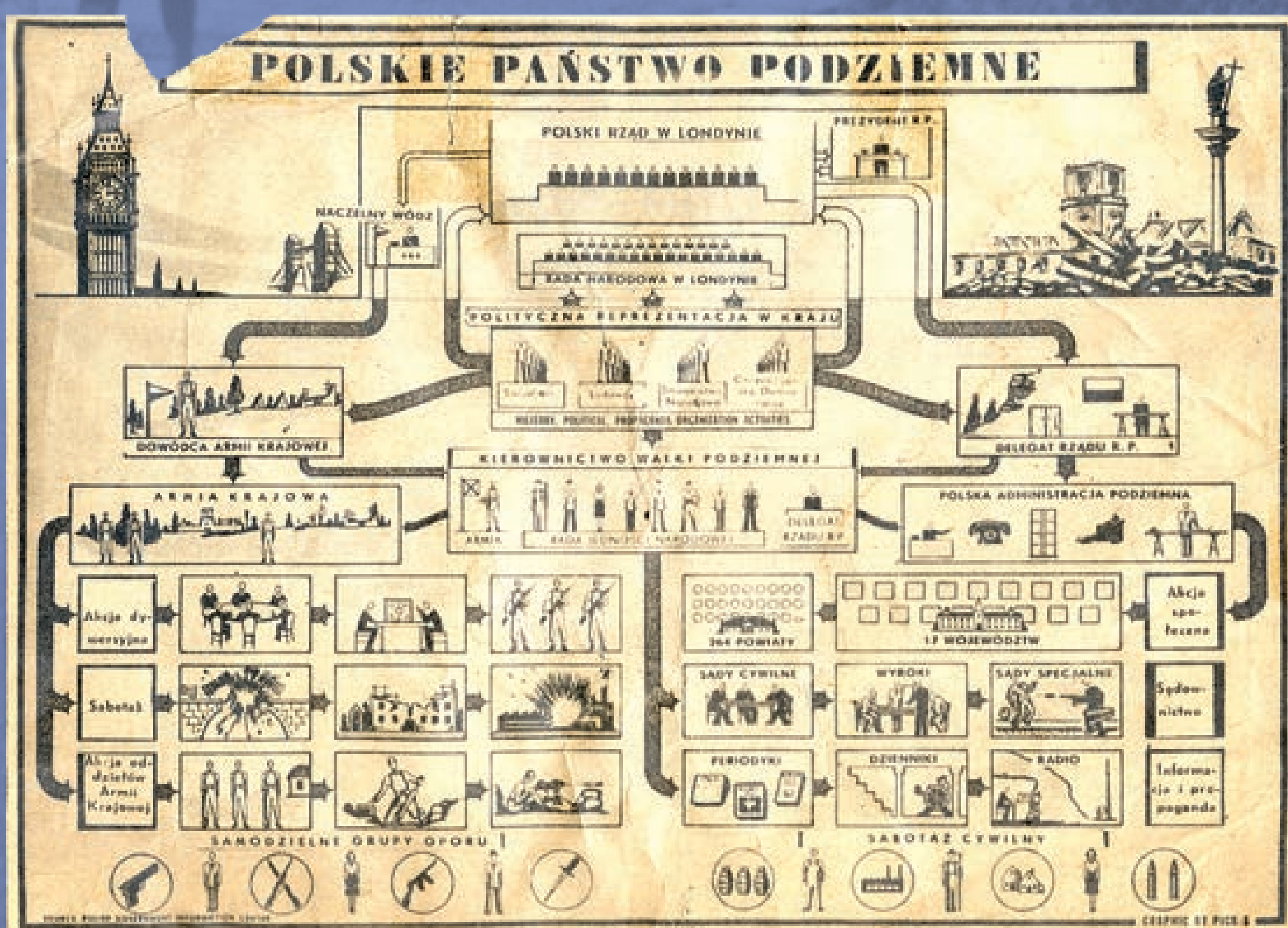
Strona tytułowa czasopisma „Walka” z 22 czerwca 1944 r., w latach 1939–1945 wydawał je Centralny Wydział Propagandy Stronnictwa Narodowego (zbiory Muzeum Pamięci Powstania Warszawskiego)

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

AK I POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

Okręgi AK i ich maksymalny stan osobowy w połowie 1944 r.

Ilustrowany schemat organizacyjny Polskiego Państwa Podziemnego, 1943 r. (domena publiczna)

Wódz Naczelny Polskich Sił Zbrojnych gen. Kazimierz Sosnkowski (stoi w środku przodem do żołnierzy) w trakcie wizytacji Armii Polskiej na Wschodzie i gen. Władysław Anders (stoi bokiem) (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

SZARE SZEREGI I HARCERSTWO W AK

Jan Rodowicz „Anoda”, podharcistrz, członek Grup Szturmowych Szarych Szeregów. Od listopada 1943 r. dowódca plutonu 2 kompanii „Rudy”, batalionu „Zośka”. Ciężko ranny w Powstaniu Warszawskim. Zginął w styczniu 1949 r. w areszcie MBP na Koszykowej w Warszawie (fot. N.N., domena publiczna)

Maciej Aleksy Dawidowski „Alek”, instruktor harcerski, podharcistrz, członek Grup Szturmowych Szarych Szeregów. Ciężko ranny podczas akcji pod Arsenalem, zmarł 30 marca 1943 r. (fot. N.N., domena publiczna)

Jan Bytnar „Rudy”, dowódca hufca „Południe” Grup Szturmowych Szarych Szeregów. Odbity 26 marca 1943 r. z rąk Gestapo w akcji pod Arsenalem przez Grupy Szturmowe Szarych Szeregów, zmarł 30 marca 1943 r. (fot. N.N., domena publiczna)

Tadeusz Leon Józef Zawadzki „Zośka” (1921–1943), instruktor harcerski, harcmistrz, Komendant Grup Szturmowych na terenie Warszawy, zastępca dowódcy oddziału dyspozycyjnego Kedywu KG AK. Poległ podczas akcji pod Sieczychami koło Wyszkowa w sierpniu 1943 r. Jego imieniem nazwano batalion Szarych Szeregów utworzony pod koniec sierpnia 1943 r. (fot. N.N., domena publiczna)

Każdy z nas – mężczyźni, kobiety, młodzież, zorganizowani i chodzący luzem – każdy z nas musi wziąć czynny udział w tej akcji „małego” sabotażu. Sabotażu, który nie narazi nikogo na szkody, a jednocześnie utrudni wybitnie życie okupanta.

„Biuletyn Informacyjny” 1 listopad 1940.

Żołnierze batalionu „Parasol” po wyjściu z kanału na ul. Wareckiej. Pośrodku Maria Stypułkowska-Chojcka „Kama”, po prawej Krzysztof Palester „Krzych”, 2 września 1944 r. (fot. N.N., domena publiczna)

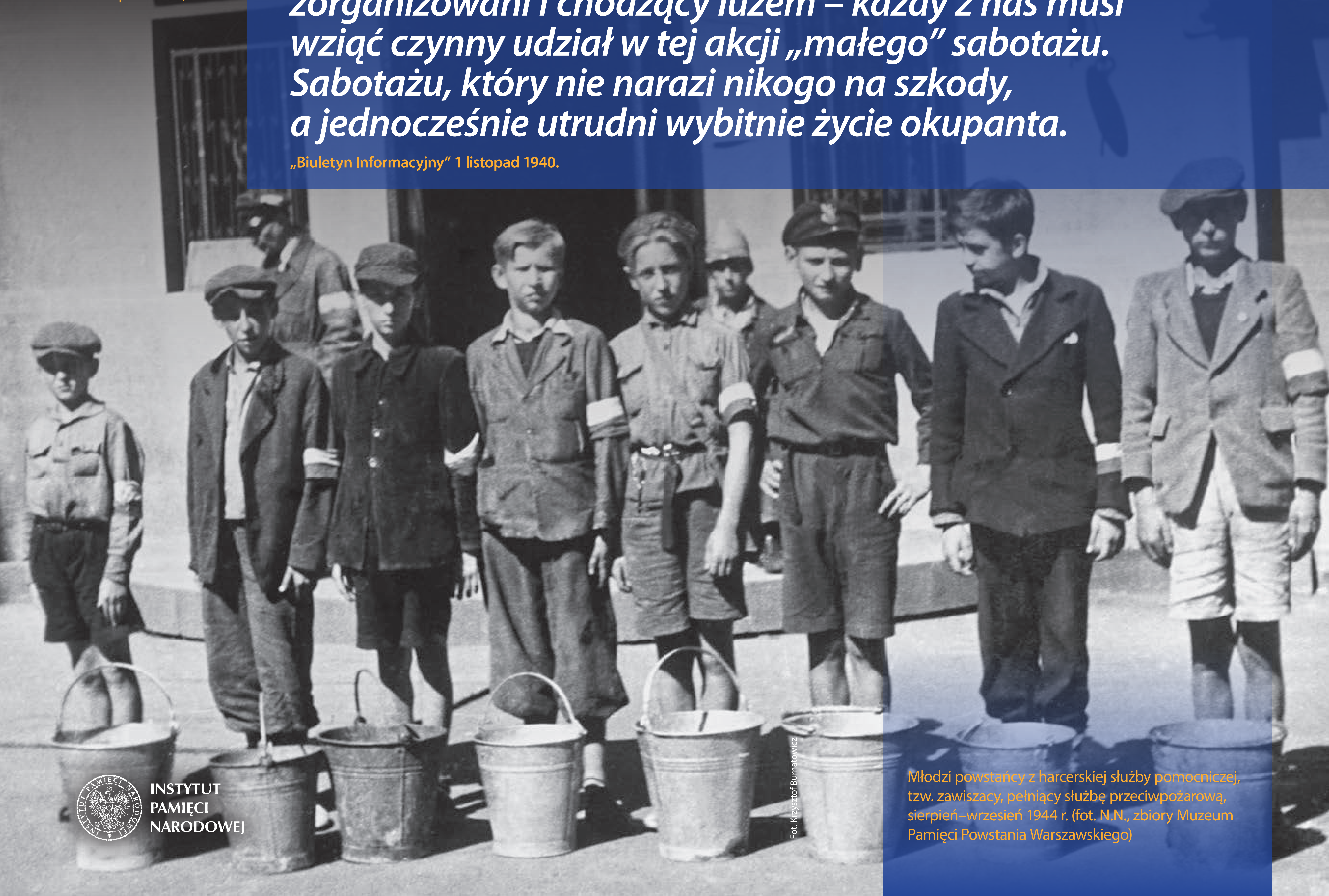
Konspiracyjną działalność podjęły także organizacje harcerskie. Większość harcerzy była zrzeszona w Szarych Szeregach, które 3 listopada 1942 r. podzielono na 3 grupy wiekowe:

➔ Grupy Szturmowe, tj. najstarsi harcerze w wieku powyżej 18 lat, biorący udział w przeszkoleniu wojskowym i akcjach bojowych Kedywu.

➔ Bojowe Szkoły, czyli młodzież w wieku 15–17 lat biorąca udział w małym sabotażu.

➔ Zawiszacy – chłopcy i dziewczęta w wieku 12–14 lat, którzy nie brali udziału w walce czynnej.

Szare Szeregi w maju 1944 r. liczyły 8359 członków.

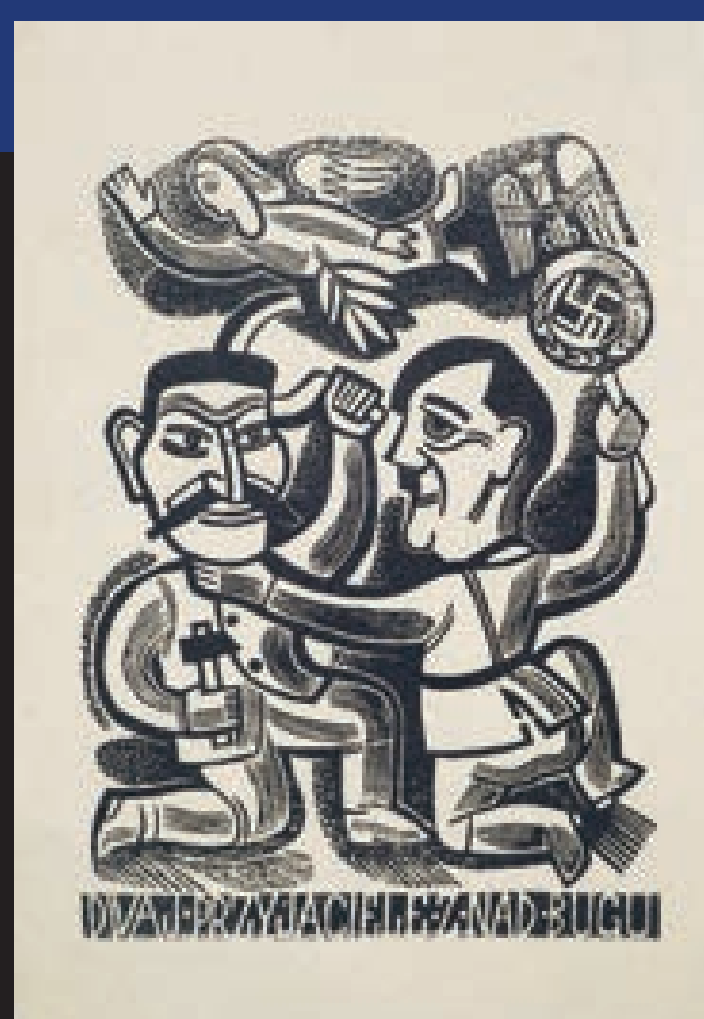
Fot. Krzysztof Bumałowicz

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Młodzi powstańcy z harcerskiej służby pomocniczej, tzw. zawiszacy, pełniący służbę przeciwpożarową, sierpień–wrzesień 1944 r. (fot. N.N., zbiory Muzeum Pamięci Powstania Warszawskiego)

PROPAGANDA AK

Grafiki drukowane w ramach akcji „N” prowadzonej przez Podwydział Propagandy „N” BiP kierowany przez kpt. Tadeusza Żencykowskiego.

„Der Klabautermann” (pol. duch okrętowy, postać pojawiająca się na tonącym okręcie, oznaczająca dla żeglarzy bliską katastrofę) – pismo satyryczne wydawane w ramach akcji „N” (zbiory Muzeum Pamięci Powstania Warszawskiego)

Biuro Informacji i Propagandy AK (BiP) gromadziło dane o politycznych, społecznych i gospodarczych problemach na okupowanych ziemiach polskich oraz analizowało bieżące wydarzenia. Wydawało wiele tytułów prasowych, takich jak: „Biuletyn Informacyjny”, „Żołnierz Polski”, „Wiadomości Polskie”, „Instrukcja”, „Agencja Prasowa”, drukowanych w Tajnych Wojskowych Zakładach Wydawniczych. Prowadziło propagandę antyniemiecką, np. akcję „N”. W jego ramach utworzono Społeczny Komitet Antykomunistyczny, który był odpowiedzialny za propagandę antykomunistyczną. BiP koordynowało także akcje o charakterze wychowawczym oraz małego sabotażu.

Każdy odbiorca pojedynczego numeru Biuletynu powinien traktować siebie jako agenta polskiej służby informacyjnej i polskiej propagandy. Każdy egzemplarz winien obejść kilka polskich domów.

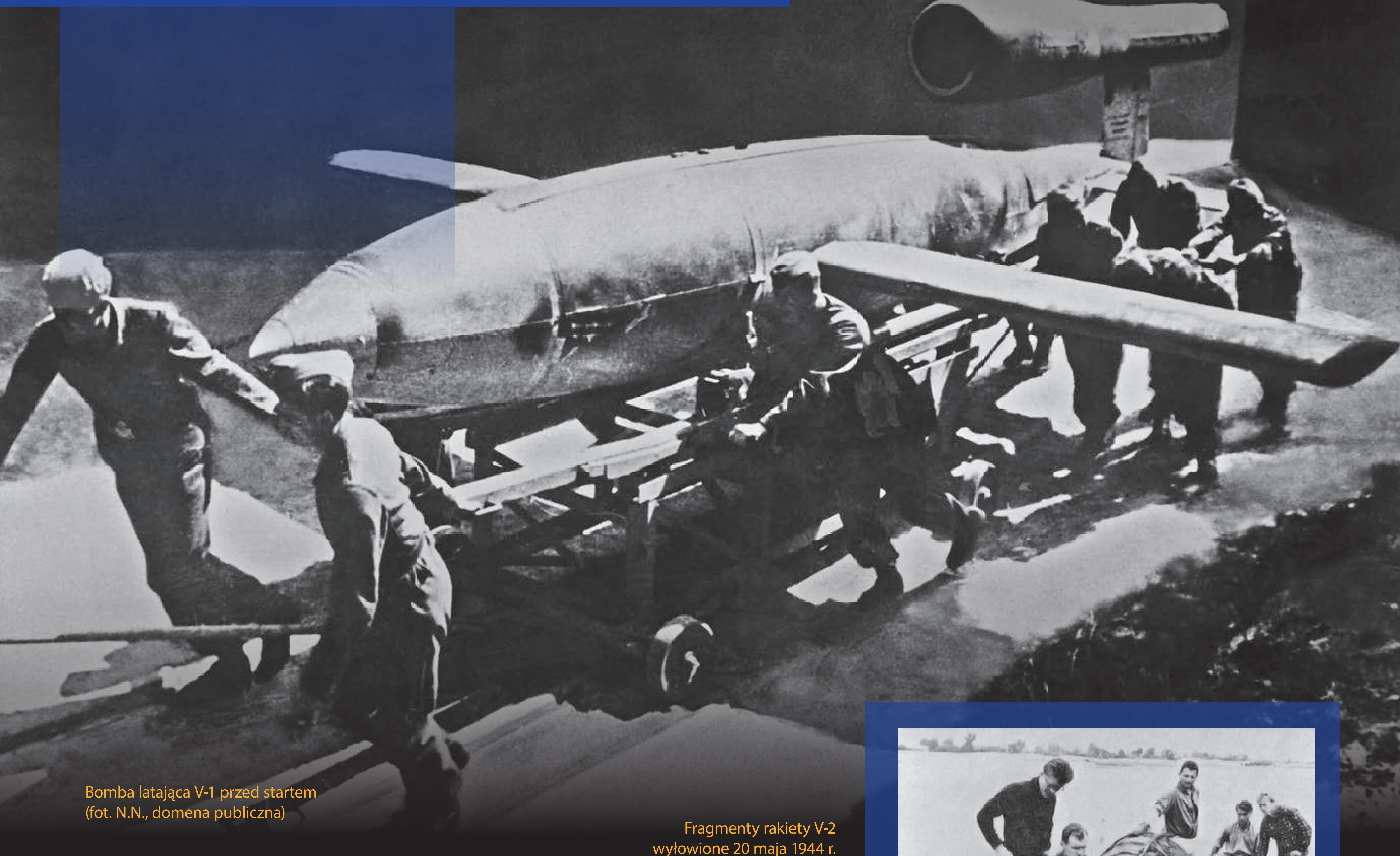
Instrukcja dla kolporterów i czytelników „Biuletynu Informacyjnego”, Warszawa, 19 grudnia 1940 r.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Maszyna drukarska w podziemnej drukarni BiP KG ZWZ-AK (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

WYWIAD, KONTRWYWIAD AK

Bomba latająca V-1 przed startem
(fot. N.N., domena publiczna)

Oddział II Informacyjno-Wywiadowczy KG AK koordynował wywiad i kontrwywiad w kraju, na froncie wschodnim i na terenie III Rzeszy. Dysponował siatką wywiadowczą zakonspirowanych agentów. Szacuje się, że około 20–40 tys. osób było związanych z przekazywaniem informacji komórkom wywiadu i kontrwywiadu AK.

Wywiad ZWZ Armii Krajowej przekazał aliantom około 25 tys. raportów, m.in. szczegóły na temat rozlokowania wojsk niemieckich i przemysłu zbrojeniowego, dane dotyczące produkcji okrętów, łodzi podwodnych oraz czołgów.

Jednym z największych sukcesów wywiadu AK było przesłanie raportu dotyczącego ośrodka doświadczalnego w Peenemünde, prowadzącego badania nad niemiecką bronią raketową V.

Fragmenty rakiety V-2
wyłowione 20 maja 1944 r.
z Bugu w rejonie wsi
Mężenin k. Klimczyc
(fot. N.N., domena publiczna)

Polska służba wywiadowcza jest niezmiernie wartościowa i bardzo wysoko oceniana przez wydział marynarki wojennej. Meldunki dotyczące budowy okrętów niemieckich zyskały ogromną wartość w ostatnim czasie.

Depesza płk. Michała Protasiewicza do dowódcy AK oceniająca działalność wywiadu AK, Londyn, 31 grudnia 1942 r.

Punkt zbiorczy Batalionu Pięć AK na cmentarzu ewangelickim. Od prawej por. Stanisław Jankowski „Agaton”, płk Kazimierz Iranek Osmecki – szef oddziału II KG AK, N.N., mjr Alfons Kotowski „Okoń” – dowódca batalionu „Pięć”, Warszawa, 1 sierpnia 1944 r. (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

Na przełomie 1939 i 1940 r. powołano referat kobiet, przekształcony w Wojskową Służbę Kobiet (WSK) Komendy Głównej Oddziału Organizacyjnego ZWZ-AK. W styczniu 1944 r. ustanowiono Szefostwo WSK na szczeblu Komendy Głównej, kierowane przez ppłk. Marię Wittek. Zadaniem WSK było przygotowanie plutonów i sekcji do służby w formacjach bojowych, służbach łączności, sanitarnej, gospodarczej i wartowniczej.

WOJSKOWA SŁUŻBA KOBIET

Kobiety uczestniczyły też w działaniach dywersyjno-sabotażowych i walce czynnej. Utworzono patrole minerskie, dowodzone przez mjr Zofię Franio. Kobiece patrole dywersyjne wzięły udział w głośnej akcji „Wieniec”. W kwietniu 1942 r. powstał zespół sabotażowo-dywersyjny Dywersja i Sabotaż Kobiet „Dysk”, dowodzony przez por. Wandę Gertz.

Kobiety-żołnierze w znakomitej większości zdały swój egzamin bez zarzutu. Zmuszony do tego dużym ubytkiem mężczyzn, zamierzam powołać kobiety do służby wojskowej w okresie walki w jeszcze szerszym zakresie.

Meldunek nr 166 dowódcy AK gen. Stefana Roweckiego do Naczelnego Wodza. Warszawa, 13 listopada 1942 r.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Grupa sanitariuszek z kompanii „Koszta” na ul. Moniuszki, pierwsza dekada sierpnia 1944 r. (fot. Eugeniusz Lokajski, zbiory Muzeum Powstania Warszawskiego)

Uczestniczki Powstania Warszawskiego w obozie jenieckim wyzwolonym przez żołnierzy 1 Dywizji Pancernej, Oberlangen, Dolna Saksonia, kwiecień 1945 r. (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

„Wachlarz” był organizacją dywersyjną wydzieloną w ramach ZWZ latem 1941 r. do prowadzenia akcji sabotażowo-dywersyjnych na tyłach armii niemieckiej walczącej na froncie wschodnim. „Wachlarz” podzielono na pięć odcinków obejmujących wschodnie tereny Rzeczypospolitej. Pod koniec 1942 r. został podporządkowany powstałemu w 1942 r. Kierownictwu Dywersji KG AK.

„WACHLARZ” – SABOTAŻ I DYWERSJA

W 1942 r. do „Wachlarza” skierowano 26 cichociemnych – oficerów wyszkolonych w Wielkiej Brytanii do prowadzenia działań sabotażowo-dywersyjnych. Zostali oni wyekwipowani i zrzućeni do kraju przez aliantów. W szczytowym okresie „Wachlarz” liczył około 600 żołnierzy. W ciągu dwóch lat działalności wykonał około 100 akcji bojowych, w tym zniszczył około 30 pociągów niemieckich.

Ośrodek szkoleniowy dla polskich cichociemnych – skoki z wieży spadochronowej (fot. N.N., Studium Polski Podziemnej w Londynie, Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

Prowadzić bieżącą akcję dywersyjną na komunikację, magazyny i zespoły ludzkie w ramach nie przeszkadzających wykonaniu zadania głównego [powstanie powszechne]

[...] zasadniczo Wachlarz przeciwko Niemcom, lecz może przydać się przeciw Rosji. [...]

Meldunek gen. Stefana Roweckiego do Naczelnego Wodza o organizacji i zadaniach „Wachlarza”.
Warszawa, 22 listopada 1941 r.

Major Jan Henryk Włodarkiewicz, pierwszy komendant „Wachlarza” AK, zdjęcie z lat dwudziestych (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

Cichociemny por. Bolesław Kontrym „Żmudzin”, późniejszy drugi dowódca III Odcinka „Wachlarza” AK, podczas szkolenia spadochronowego, Wielka Brytania, 1941–1942 (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

KIEROWNICTWO DYWERSJI (KEDYW)

Rozkazem komendanta ZWZ płk. Stefana Roweckiego „Grotę” utworzono 20 kwietnia 1940 r. Związek Odwetu, którego zadaniem było prowadzenie walki sabotażowej i dywersyjnej. Na jego bazie powołano w listopadzie 1942 r. Kierownictwo Dywersji (Kedyw). Zadaniem Kedywu było prowadzenie walki czynnej, studiów nad metodami walki i ich planowania, wywiadu, szkoleń wojskowych kadr dowódczych i żołnierzy, badań nad wykorzystaniem materiałów i sprzętu oraz produkcji broni i materiałów wybuchowych.

W 1944 r. w Kedywie służyło kilkanaście tysięcy żołnierzy w terenie, w tym około 1,5 tys. pozostawało w dyspozycji Komendy Głównej AK.

General August Emil Fieldorf „Nil” (1895–1953), dowódca Kedywu KG ZWZ-AK (1942–1944) (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

Pożar magazynu portu rzecznego na Warcie wywołany przez Związek Odwetu, organizację będącą częścią ZWZ, Poznań, 21 lutego 1942 r. (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

Oddział partyzancki Kedywu Komendy Okręgu Wileńskiego AK w czasie akcji „Burza”, eskortujący do Wilna 16 jeńców niemieckich i transport broni, 15 lipca 1944 r. (fot. Zygmunt Zniszczyński. Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

Od jesieni 1942 r. oddziały Kedywu zintensyfikowały walkę czynną, mającą charakter prewencyjny i odwetowy. Jedną z większych była akcja „Wieniec”, czyli jednoczesne wysadzenie wielu linii kolejowych węzła warszawskiego w październiku 1942 r.

Spektakularnym sukcesem była akcja „Góral”. 12 sierpnia 1943 r. przejęto i uprowadzono samochód ze 105 milionami złotych z Banku Emisyjnego przy ul. Senatorskiej w Warszawie.

AKCJE SPECJALNE KEDYWU AK

Przeprowadzane przez żołnierzy Kedywu liczne akcje likwidacyjne uderzały w przedstawicieli niemieckiego aparatu terroru oraz współpracujących z nim konfidentów. Najgłośniejszą akcją był zamach na szefa SS i Policji Dystryktu Warszawskiego, gen. Franza Kutschery, wykonany 1 lutego 1944 r.

Wystawienie zwłok gen. SS Franza Kutschery, zlikwidowanego w zamachu wykonanym przez oddział Kedywu KG AK „Pegaz” 1 lutego 1944 r. przy Al. Ujazdowskich w Warszawie (fot. N.N., domena publiczna)

Major Roman Marian Kiżny, dowódca akcji „Góral” i zespołu „Poli” wchodzącego w skład oddziału „Motor 30” Kedywu KG AK (fot. N.N., domena publiczna)

Aleksander Kunicki „Rayski”, od 1 stycznia 1943 r. szef komórki wywiadowczej „Osa”-„Kosa 30”. W formacjach Agat – Pegaz – Parasol przygotowywał wiele akcji likwidacyjnych, wziął udział w rozpracowaniu dowódcy SS i policji na dystrykt warszawski gen. Franza Kutschery (fot. N.N., domena publiczna)

Porucznik Jerzy Kleczkowski, dowódca warszawskiego Oddziału Dyspozycyjnego Kedywu KG AK „Osa”-„Kosa 30”. Zastępca dowódcy akcji „Góral” (fot. N.N., zbiory własne autora)

Bronisław Ruchowski „Bratek”, ogrodnik, który po akcji „Góral” przechowywał ukryte pieniądze zrabowane z transportu Banku Emisyjnego, zdjęcie wykonane po 1945 r. (fot. K. Jarochowski, zbiory własne autora)

ZGRUPOWANIE AK

„PONURY” – „NURT”

4 czerwca 1943 r. szefem Kedywu Okręgu Kielecko-Radomskiego AK został dowódca znany z rozbicia więzienia w Pińsku – cichociemny por. Jan Piwnik „Ponury”.

W tym samym roku w Górach Świętokrzyskich stworzył trzy liczące około 250–300 osób zgrupowania partyzanckie. Były one w tym czasie najliczniejszą zwartą formacją partyzancką AK. Na początku stycznia 1944 r. „Ponury” został odwołany z funkcji i przeniesiony do Okręgu Nowogródzkiego AK. Zginął 16 czerwca 1944 r. podczas ataku na niemiecką strażnicę graniczną w Bohdach pod Jewłaszami.

Komendant zgrupowań partyzanckich AK Jan Piwnik „Ponury” (w jaśniejszym mundurze na pierwszym planie) wraz z ppor. Waldemarem Szwiecem „Robotem”, dowódcą II zgrupowania. W głębi od lewej: pchor. Kazimierz Chojniarz „Wacek”, strz. Roman „Wrzos”, kpr. Jan Makuch „Czarny”, N.N., kpr. Lucjan Kotulski „Paweł” st. strz. Michał Okoniewski „Wojnat”, st. strz. Bolesław Niezgoda „Feluś”, Łysica, Góry Świętokrzyskie, 20 września 1943 r. (fot. Władysław Zaydler-Zarski, kolekcja Cezarego Chlebowskiego, Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

Spawanie min talerzowych, w mundurze pchor. Romuald Szumielewicz „Gwer”, spawa Eugeniusz Kowalski „Łoś”, pośrodku N.N., Janowice, czerwiec 1944 r. (fot. ppor. Feliks Konderko „Jerzy”, copyright by Mariusz Baran-Barański)

A kiedy się walka z najeźdźcą rozpęta
Sunie po lesie jak dzikie zwierzęta
Tu oddział nasz leży, tam grom uderzy
„Ponury” nas uczy brawury.

Fragment utworu Andrzeja Gawrońskiego, *Więc szumcie nam jodły...*

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

5 WILEŃSKA BRYGADA AK

5 Wileńska Brygada AK powstała w miejsce rozbitego w sierpniu 1943 r. przez partyzantkę sowiecką oddziału por. Antoniego Burzyńskiego „Kmicica”. Dowództwo nad ocalałymi żołnierzami objął rotmistrz Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka”. Odtworzony oddział przyjął nazwę 5 Wileńskiej Brygady AK. Była to jedna z najbardziej zaprawionych w boju jednostek AK Wileńszczyzny. 31 stycznia 1944 r. rozbiła pod Worzianami niemiecką ekspedycję karną, a 2 lutego 1944 r. odniosła sukces podczas ofensywy sowieckich partyzantów pod Radziszami. W lipcu 1944 r. brygada została otoczona przez jednostki Armii Czerwonej, a wobec groźby likwidacji rozwiązana przez dowódcę. W późniejszym okresie żołnierze z Wileńszczyzny i sam dowódca walczyli z NKWD i UB w formacjach nawiązujących do tradycji 5 Wileńskiej Brygady AK.

5 Wileńska Brygada AK oraz Zgrupowanie AK „Ponury”-„Nurt” to dwa reprezentatywne przykłady oddziałów partyzanckich AK.

Nie ma jak 5 Brygada
Dużo robi, mało gada
Na Niemców, Rusów i Litwinów
Nie szczędzimy karabinów

Żurawiejka 5 Brygady

Rotmistrz Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka”, dowódca 5 Wileńskiej Brygady AK, Wileńszczyzna, maj–czerwiec 1944 r. (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

5 Wileńska Brygada AK podczas mszy polowej. Wileńszczyzna, maj – czerwiec 1944 r. (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

Rotmistrz Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka”, dowódca 5 Wileńskiej Brygady AK, i Lidia Lwow, sanitariuszka 5 Brygady, Niestaniszk, czerwiec 1944 r. (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

5 Wileńska Brygada AK na postoju. Na pierwszym planie od lewej: rtm. Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka” – dowódca 5 Wileńskiej Brygady AK, N.N., Regina Chylińska-Mordas „Regina” (sanitariuszka) i ppor. Sergiusz Sprudin (fotoreporter z Komendy Wileńskiego Okręgu AK). Wileńszczyzna, maj–czerwiec 1944 r. (fot. S. Sprudin, Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

AKCJA „BURZA” NA KRESACH

20 listopada 1943 r. gen. Tadeusz Komorowski „Bór”, wydał rozkaz przeprowadzenia akcji „Burza”. Jej celem było wyzwolenie z rąk niemieckich terenów polskich tuż przed wkroczeniem na nie Armii Czerwonej i zmanifestowanie polskiej suwerenności.

Działania zbrojne rozpoczęły się w styczniu 1944 r. na Wołyniu. Walkę toczyła 27 Wołyńska Dywizja Piechoty AK, która w kwietniu 1944 r. została okrążona przez oddziały niemieckie i przebiła się na Lubelszczyznę. W lipcu 1944 r. przeprowadzono operację „Ostra Brama”, próbę samodzielnego zajęcia Wilna przez AK, zakończoną współdziałaniem bojowym z Armią Czerwoną. W tym samym miesiącu doszło też do wspólnego z wojskami sowieckimi wyzwolenia Lwowa.

Po zakończeniu walk z Niemcami jednostki sowieckie otaczały oddziały Armii Krajowej i dokonywały aresztowań polskich oficerów. Żołnierzy wcielano do armii gen. Berlinga, jednostek sowieckich lub wożono do łagrów.

Oddział Zgrupowania Stołpeckiego AK w Puszczy Kampinoskiej, mjr Adolf Pilch „Góra”, „Dolina” na przedzie oddziału, Puszcza Kampinoska, lipiec-sierpień 1944 r. (fot. N.N., domena publiczna)

Komendant Okręgu Wileńskiego AK ppłk Aleksander Krzyżanowski „Wilk” dekoruje Krzyżami Walecznych oficerów i żołnierzy 3 Wileńskiej Dywizji Brygady Partyzanckiej. W szeregu przed komendantem stoją (od lewej) por. Gracjan Fróg „Szczerbiec”, lekarz brygady Lech Iwanowski, dowódca plutonu Romuald Rajs „Bury”, Robert Nakwas-Pugaczewski „Okoń”, „Burza”, Kazimierz Chmielowski „Rekin”, Henryk Siemaszko „Dłuższy”, Turgiele, 9 kwietnia 1944 r. (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

Wspólne zdjęcie żołnierzy AK i Armii Czerwonej w Wilnie podczas operacji „Ostra Brama”, Wilno, 12 lipca 1944 r. (fot. N.N., domena publiczna)

Ocalała od internowania przez NKWD formacja Zgrupowania Okręgu AK Wilno w Puszczy Rudnickiej, lipiec 1944 r. (fot. N.N., zbiory IPN)

POWSTANIE WARSZAWSKIE 1944 R.

Wybuch pocisku
uszkodzącego budynek
Towarzystwa Ubezpieczeń
„Prudential”, Warszawa,
28 sierpnia 1944 r.
(fot. Sylwester „Kris” Braun,
domena publiczna)

W ramach akcji „Burza” 1 sierpnia 1944 r. o godz. 17.00 wybuchło Powstanie Warszawskie. W walkach wzięło udział ponad 30 tys. słabo uzbrojonych żołnierzy Armii Krajowej i niemal wszystkich znajdujących się w Warszawie podziemnych organizacji konspiracyjnych. Do pacyfikacji powstania Niemcy użyli łącznie około 50 tys. żołnierzy, w tym okryte złą sławą formacje kolaboracyjne: Pułk Specjalny SS „Dirlewanger” oraz Brygadę Szturmową SS RONA.

Początkowo powstańcom udało się zaskoczyć oddziały niemieckie i walki objęły całe miasto. Stosunkowo szybko Niemcy przeszli do kontrataku i zaczęli pacyfikować kolejne dzielnice Warszawy. Na Woli w dniach 5–7 sierpnia 1944 r. doszło do masowej rzezi około 40 tys. osób ludności cywilnej. Szczególnie krwawe walki toczono o Stare Miasto, Powiśle, Czerniaków i Mokotów. Na rozkaz Hitlera miasto było systematycznie burzone przez niemiecką artylerię i lotnictwo.

W powstaniu, które trwało dwa miesiące, zginęło około 16 tys. żołnierzy AK. Liczba ofiar ludności cywilnej to około 180 tys. osób zmarłych na skutek ludobójstwa popełnianego przez niemieckie i sojusznicze oddziały pacyfikacyjne oraz bombardowania całych dzielnic miasta.

Powstanie Warszawskie – żołnierze kompanii „Koszta” podczas odpoczynku. Od prawej: Henryk Jagieża „kwiatek”, Wiktor Boryczko „Dzielak” (z karabinem), w głębi Janusz Ornatowski „Roland”, pozostali N.N., Warszawa, sierpień–wrzesień 1944 r. (fot. Eugeniusz Lokajski, Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

Godzina „W”. Patrol por. „Agatona” z Batalionu „Pięść” w drodze z Woli do Śródmieścia, 1 sierpnia 1944 r. (fot. N.N., Archiwum Fotografii Ośrodka KARTA)

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

W wyniku ofensywy Armii Czerwonej i klęski akcji „Burza” komendant AK gen. Leopold Okulicki 19 stycznia 1945 r. rozwiązał Armię Krajową. W marcu 1945 r. doszło do aresztowania przez Sowie-
tów 16 przywódców Polskiego Państwa Podziemnego.

7 maja 1945 r. rozkazem Naczelnego Wodza gen. Władysława Andersa utworzono Komendę Główną Delegatury Sił Zbrojnych, ośrodka decyzyjnego pionu zbrojnego polskiego podziemia antykomunistycznego. Kierował nią płk Jan Rzepecki.

DSZ objęła zwierzchnictwo nad poakowskimi oddziałami zbrojnymi, których działalność zamierzano stopniowo wygaszać i tworzyć głęboko zakonspirowane struktury do walki z najbardziej niebezpiecznymi funkcjonariuszami komunistycznej bezpieki. Delegatura została rozwiązana 2 września 1945 r. po utworzeniu zdominowanego przez komunistów Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej i nawiązaniu z nim stosunków dyplomatycznych przez mocarstwa zachodnie.

Żołnierze Armii Krajowej!

Daję Wam ostatni rozkaz. Dalszą swą pracę i działalność prowadźcie w duchu odzyskania pełnej niepodległości Państwa i ochrony ludności polskiej przed zagładą. Starajcie się być przewodnikami Narodu i realizatorami niepodległego Państwa Polskiego.

Fragment rozkazu dowódcy AK gen. Leopolda Okulickiego o rozwiązaniu AK

Kurs podoficerski młodszych dowódców piechoty Obwodu Tomaszów Lubelski AK-DSZ, wiosna 1945 r. (fot. N.N., zbiory IPN)

ROZWIĄZANIE ARMII KRAJOWEJ

Major Hieronim Dekutowski „Zapora” (w środku), dowódca Oddziałów DSZ-WIN w Inspektoracie Lublin w otoczeniu podkomendnych, 1945 r. (fot. N.N., zbiory IPN)

ARMIA KRAJOWA W LICZBACH

**350–400 TYS.
ŻOŁNIERZY**

W TYM:

10,8 TYS. OFICERÓW

316 CICHOCIEMNYCH

7,5 TYS. PODCHORAŻYCH

PRAWIE 88 TYS. PODOFICERÓW

SZACOWANA LICZBA KOBIET:

**NIECO PONAD 10% CAŁEGO
STANU OSOBOWEGO.**

**AKCJE
SABOTAŻOWE
I DYWERSYJNE**

**ZNISZCZONO
LUB USZKODZONO:**

39 MOSTÓW

8800 PAROWOZÓW

26 750 SAMOCHODÓW

4 450 WAGONÓW

ZABITO OKOŁO:

5437 NIEMCÓW W WALCE

ZLIKWIDOWANO 3840 ŻANDARMÓW

ZLIKWIDOWANO 1100 AGENTÓW

GESTAPO

